

9-Мавзу. МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ САМАРАДОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ВА ФЙДАЛИЛИК ДАРАЖАСИНИ БАҲОЛАШ.

1. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш самарадорлик кўрсаткичлари тизими.
2. Фермер хўжалиги фаолиятининг асосий кўрсаткичлари бўйича қиёсий баҳолаш.
3. Маҳсулотлардан фойдаланиш ва уларни реализация қилиш фаолиятини баҳолаш.
4. Тармоқлар ва маҳсулот турларининг рентабеллигини баҳолаш.
5. Фермер хўжалигида фойдани тақсимлашни баҳолаш.

Вакт бўйича пул қиймати

Бизнес-режани амалга ошириш учун пул маблағлари киритишни амалга ошириш турли вақт мобайнида пул маблағлари оқими билан боғлиқ бўлган молиявий-иктисодий ҳисоб-китобларни амалга оширишни талаб қилади. Бундай баҳолаш концепцияси шунга асосланадики, пул қиймати вақт ўтиши билан пул бозоридаги фойда нормасини ҳисобга олган ҳолда ўзгариб, бу норма сифатида одатда ссуда фоизи нормаси қабул қилинади. мазкур ҳолатда фоиз деганда пул бозорида пулдан фойдаланиш натижасида олинувчи даромад миқдори тушунилади. Инвестициялаш ўзок муддатли жараён эканлигини ҳисобга олган ҳолда, инвестиция амалиётида қўпинча инвестиция киритилган пайтдаги пул қиймати уни бўлажак фойда, амортизация ажратмалари ва бошқа шаклда қўтариш пайтидани қиймати билан таққосланади.

Инвестиция киритиш ва пул маблағларини қайтиб олиш пайтидаги пул қийматини таққослашда иккита асосий тушунча - пулнинг ҳозирги қиймати ва келажакдаги қийматидан фойдаланиш қабул қилинган.

Пулнинг келажакдаги қиймати ҳозирги пайтда инвестиция қилинган пул маблағларининг белгиланган вақт ўтгандан сўнг маълум бир фоиз ставкасини ҳисобга олган ҳолда айланиши лозим бўлган миқдорини ифода қилади. Пулнинг келажакдаги қийматини аниқлаш ўшбу қийматнинг ўсиш жараёни билан боғлиқ бўлиб, пулнинг бошланғич миқдorigа фоиз суммасини (фоиз туловларини) қўшиб бориш йўли билан босқичма-босқич катталаштиришни ақс эттиради. Бу сумма фоиз ставкаси бўйича ҳисобланади. Инвестиция ҳисоб-китобларида бу ставка нафақат пул маблағлари қийматини ўстириш воситаси сифатида, балки янада кенг маънода - инвестиция операцияларининг даромадлилик даражасини улчаш учун ҳам фойдаланилади.

Пулнинг ҳозирги қиймати келажакда келиб тушадиган пул маблағларининг белгиланган фоиз ставкасини ("дисконт ставкаси") ҳисобга олган ҳолда ҳозирги даврга келтирилган миқдорини ифода қилади. Опулнинг ҳозирги қийматини аниқлаш бу қийматнинг дисконтлашуви билан боғлиқ бўлиб, пул маблағларининг белгиланган якуний ҳажмида ўсишга тесқари операцияни ифода қилади. Бу ҳолда фоиз (дисконт) миқдори пул маблағларининг якуний миқдоридан (келажакдаги қийматдан) чиқариб ташланади.

Бундай ҳолат бугунги кунда маълум бир вақт ўтгандан сўнг олдиндан белгилан суммани олиш учун қанча маблағ инвестиция қилиш кераклигини аниқлаш зарур бўлган ҳолларда вужудга келади.

Пул маблағларини инвестициялаш билан боғлиқ молиявий-иктисодий ҳисоб- китобларни амалга оширишда қийматнинг ўсиш ва дисконтлашув

жараёнлари оддий ҳамда мураккаб фоизлар бўйича амалга оширилиши мумкин. Оддий фоизлар одатда киска муддатли инвестицияларда, мураккаб фоизлар эса узок муддатли инвестицияларда қўлланади.

Оддий фоиз деб пул маблағларини инвестициялаш шартлари билан белгиланган тўлов даври (чорак, ой ва хоказо) якунида қўйилманинг бошлангич (хозирги) қийматиға ҳисобланувчи суммаси англатади.

қўйилманинг ўсиш жараёнида оддий фоиз суммасини ҳисоблашда қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$J = P \times n \times i,$$

бу ерда

J - инвестициялашнинг белгиланган даври учун фоиз суммаси;

P - бошлангич қўйилма (инвестиция) суммаси;

n - инвестициялаш муддати (хар бир фоиз тулови амалга оширилувчи даврлар сони);

i - фоиз ставкаси (ўнли қаср билан ифодаланади).

Бу ҳолда қўйилманинг келажакдаги қиймати (S) ҳисобланган фоиз суммасини инобатға олган ҳолда қуйидаги формулага асосан аниқланади:

$$S = P \times (1 + n \times i).$$

(Шп1) қўпайтирувчи оддий фоизларни ўстириш коэффициентлари деб аталади. Унинг қиймати хар доимо бирдан катта бўлиши лозим.

Пул маблағларининг дисконтлаш жараёнида оддий фоиз суммасини ҳисоблашда қуйидаги формула қўлланади:

$$D = S - S \times \frac{1}{1 + ni}$$

бу ерда

D - инвестициялашда белгиланган давр учун дисконт суммаси (оддий фоизлар бўйича);

S - синов шартлари билан асосланувчи якуний қўйилма миқдори;

n - инвестиция муддати (фоиз туловлари назарда тутилувчи даврлар сонида);

i - фойдаланилувчи дисконт ставкаси, ўнли қаср шаклида ифодаланади.

Бу ҳолда пул маблағлари қиймати (P) ҳисобланган дисконт суммасини инобатға олган ҳолда қуйидаги формула бўйича топилади:

$$P = \frac{D}{1 + ni}$$

Бизнинг мисолла бир йилдан сўнг 1000 сум олиш учун зарур бўлган инвестицияларнинг хозирги қиймати 556 сумға тенг 1000-444.

Иккала ҳолатда ҳам қўлланилувчи $(1/(1+ni))$ қўпайтирувчи дисконт коэффициентлари деб аталади, унинг қиймати хар доим бирдан кичик бўлиши лозим.

Мураккаб фоиз деб, инвестициялаш натижасида хар бир давр бўйича ҳисобланган фоиз суммаси хар сафар тўланмасдан, асосий қўйилма миқдорига қўшиб борилган ҳамда кейинги тўлов пайтида ўзи ҳам фойда келтирган ҳолларда шаклланилувчи даромад суммасига айтилади.

$(1+ni)^n$ ва $1/(1+ni)^n$ қўпайтирувчилар мос равишда ўсиш қўпайтирувчиси ва мураккаб фоизларни дисконтлаш қўпайтирувчиси деб аталади. Математик ўсуллар билан аниқланган ўсиш ва мураккаб фоизларни дисконтлаш қўпайтирувчиларини ҳисобға олган ҳолда махсус жадваллар ишлаб чиқилган бўлиб, улар ёрдамида белгиланган фоиз ставкалари ҳажми ва тўлов даври сони билан пул маблағларининг хозирги ёки келажакдаги аниқлаш осон

булади.

Инфляцияни баҳолаш

Инвестиция амалиётида инфляция омили билан мунтазам ҳисоблашишга тўғри келади. Унинг вақт ўтиши билан пул маблағлари қийматини пасайтириб бориши, инфляциянинг (ўртача нархлар индексининг) ўсиши мос равишда пулнинг харид қилиш қобилиятини пасайтиришга олиб келиши билан боғлиқ.

Инфляцияни ҳисобга олган ҳолда инвестиция жараёнида пул оқимларини тўғирлаш билан боғлиқ ҳисоб-китобларда иккита асосий тўшүнча - пул маблағларининг номинал ва реал (ҳақиқий) қийматидан фойдаланиш қабул қилинган.

Номинал қиймат пул маблағларининг катталигини пулнинг харид қобилиятидаги ўзгаришларни ҳисобга олмаган ҳолда баҳолашни ифодалайди.

Реал қиймат эса пул маблағлари катталигини инфляция жараёни натижасида пулнинг харид қобилиятини йўқотишини ҳисобга олган ҳолда баҳолашни назарда tutади. Бундай баҳолашни пул маблағларининг келажакдаги қийматини аниқлашда ҳам, ҳозирги қийматини аниқлашда ҳам куллаш мумкин.

Инвестиция фаолияти билан боғлиқ молиявий-иктисодий ҳисоб-китобларда инфляция қуйидаги ҳолатларда ҳисобга олинади ва баҳоланади:

- 1) пул маблағларининг усган қийматини тўғирлашда;
- 2) дисконтлаш учун фойдаланилувчи фоиз ставкасини инфляцияни ҳисобга олган ҳолда шакллантиришда;
- 3) инфляция суратларини ҳисобга олувчи инвестициядан олинувчи даромад даражасини шакллантиришда.

Инфляцияни баҳолаш жараёнида иккита асосий курсаткич кулланади:

- а) инфляция сурати (T_j), қуриб чиқилаётган даврда (n) ўртача нарх даражасининг ўсишини тавсифлайди ва унли қаср билан ифодаланади;
- б) инфляция индекси (I_j) қуриб чиқилаётган даврда (n), 1цт қуринишида аниқланади.

1. Инфляцияни ҳисобга олган ҳолда пул маблағлари қийматининг ўсишини тўғирлаш (корректировка қилиш) қуйидаги формула бўйича амалга оширилади:

$$Sp = S / I_j$$

Ушбу формула бўйича амалга оширилган ҳисоб-китоблар пул маблағларининг ўсиш жараёнида унинг инфляцион таркибий қисми элиминация қилинмаган бўлса пул маблағларининг келажакдаги реал қийматини аниқлашга имкон беради.

Агарда бу жараёнда реал фоиз ставкаси ва қўтилаётган инфляция суратини ажратиб курсатиш мумкин бўлса, унда пул маблағларининг реал қийматини қуйидаги формулага асосан аниқлаш мумкин булади:

$$Sp = P \times ((1/i)/(1/T_j))^n$$

2. Инфляцияни ҳисобга олган ҳолда реал фоиз ставкасини нормалаштириш, пул маблағларини ўстириш ёки дисконтлаш учун фойдаланилади ва қуйидагича аниқланади:

$$J_p = J - T_j$$

бу ерда

J_n - реал фоиз ставкаси:

J - пул бозорида вужудга келган инфляцияни хисобга олган холда номинал фоиз ставкаси.

Пул маблагларини реал фоиз ставкаси бўйича ўстириш жараёнида пул маблагларининг келажакдаги реал қийматини аниқлашда уч хил вазиятга дуч келиш мумкин:

а) $J < T_i$. Бу вазиятда пул маблагларининг реал қийматини ўстириш юз бермайди, чунки ўларнинг ўсиши инфляция билан бир хил бўлади:

б) $J > T_i$. Бу вазиятда пул маблагларининг реал қиймати инфляцияга карамай, ўсиб боради:

в) $J < T_i$. Бу вазиятда пул маблагларининг реал қиймати пасайиб боради, яъни инвестициялаш жараёни зарар келтиради.

3. Инфляцияни хисобга олувчи инвестиция даромади даражасини шакллантириш «инфляция мўкофоти» (inflation Premium) хажмини аниқлашни назарда тутди. Бу мўкофот хажми инфляция натижасида инвесторнинг реал даромад суммасини йўқотишининг урнини босишга қаратилган бўлиб, қуйидаги формулага асосан хисобланади:

$$\Pi = D_p \times T_i$$

бу ерда

π_i - инфляция мўкофоти микдори:

D_p - инвестициялар бўйича реал ўртача бозор даромади даражаси.

Мос равишда инвестиция бўйича умумий даромад микдори (D_n) қуйидагига тенг бўлади:

$$D = pE; \pi_i,$$

Шўни кайд этиш керакки, инфляция сўратларини башорат қилиш жўда қийин ва қўп меҳнат талаб қилувчи жараёндир. Бўндан ташқари, инфляция сўратлари айрим пайтларда башорат қилиш қийин бўлган сўбъектив омиллар таъсирига ўчрайди. Шў сабабли инвестиция амалиётида инфляция омиллини хисобга олишнинг янада содларок ўсўлидан фойдаланиш мўмкин.

Шў мақсадда инвестиция маблаглари қиймати ёки ўларни қайтариш қиймати миллий валютадан эркин конвертацияланувчи валюталардан бирига қайта хисобланади.

Бўнда ўсул мамлакат ичида хисобкитоблардан инфляция омиллини умуман чиқариб ташлашга имкон беради.

Мўхокама ва назорат саволлари

1. Бизнес-лойиханинг иқтисодий самарадорлиги деганда нима тушунилади?
2. Вақт бўйича пул қандай баҳоланади?
3. Бизнес-лойиханинг иқтисодий самарадорлигини хисоблашда инфляция қандай баҳоланади?
4. Инвестициялар самарадорлигини баҳолашда қайси тамойиллар қўлланади?
5. Инвестициялар самарадорлигини баҳолашда қайси асосий курсаткичлар қўлланади?
6. Инфляция мўкофоти нимани билдиради?
7. Соф келтирилган даромаднинг мазмуни нимада?
8. Даромадлилик индекси қандай хисобланади?

9.Ички даромадлилик нормаси нима?

Қўлланиладиган педогогик технологиялар: Маъруза, «ақлий ҳужум», намоиш этиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для вузов. – 2-е изд.-СПб.: Питер, 2008. – 384 с. Ил.- (Серия “Учебник для вузов”).
2. Имомов Ҳ.Ҳ. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. –Тошкент, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 б.
3. Жўраев А.С. ва бошқалар. Инвестиция лойиҳалари таҳлили. Ўқув қўлланма. – Т.: Шарқ. 2003.-246 б.
4. Эргашева Ш., Узоқов А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. - Т.: Иқтисод-молия, 2008.- 208 б.
5. Абдувасиқов А.А., Тўхтаева С.Ғ. Агросаноат мажмуаси корхоналарида инвестициялаш ва лойиҳалар таҳлили. Ўқув қўлланма.-Т.: 2009.-187 б.
6. Ковалев В.В. Методы оценки инвестиционных проектов. –М.: Финансы и статистика, 2008.- 176 с.
7. Ишмухамедов А.Э, Қосимов. М.С, Жумаев. З.А, Жумаев Қ.Х. Лойиҳа таҳлили. Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси. Адабиёт жамғармаси нашриёти.-Т.: ТДИУ. 2004. -159 с.